

Р. Т. Теслюк, Н. І. Андрусишин, М. В. Бачинська

Особливості відтворення населення УСРР в 1920-1930 роках у параметрах демографічної стійкості

Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. спричинив значне скорочення чисельності населення та суттєво деформував основні параметри демографічної стійкості країни. Джерельною базою дослідження є дані переписів населення 1897, 1926, 1937 та 1939 рр., матеріали поточної демографічної статистики 1920-х рр., архівні джерела. Методом повздовжнього аналізу визначено коефіцієнти зміни чисельності населення в міжпереписні періоди. Розрахунки за даними переписів 1926 і 1939 рр. виявили суттєві невідповідності в коефіцієнтах дожиття для жіночих вікових груп у діапазоні 33-57 рр. Зважаючи на демографічну катастрофу 1932-1933 рр. і смертність у до – та післяголодоморні роки, чисельність цих когорт у 1939 р. мала би бути суттєво меншою. Виявлено, що в 1932-1933 рр. мав би початися демографічний перехід, однак значне погіршення політичних і суспільних умов на початку 1930-х рр. і відновлення в 1937-1938 рр. високого рівня народжуваності вказують на незавершеність першого етапу цього переходу. Розрахунок чисельності жінок та аналіз народжуваності в 1924-1929 рр. засвідчив потенційне зростання народжуваності в подальшій 1930-1933 рр. Обчислено непрямі демографічні втрати в 1930-1936 рр. – щорічно 310-430 тис. осіб для 1930, 1931, 1937 і 1938 рр., від 630 тис. осіб до 1 млн для 1932-1936 рр. Такий значний обсяг непрямих втрат суттєво знизив демографічну стійкість передусім українського села.

Ключові слова: демографічне відтворення, 1920-1930 рр., УСРР, статеві-вікова структура населення, Голодомор-геноцид 1932-1933 рр., метод повздовжнього аналізу, демографічна стійкість.

Постановка проблеми. Проблема демографічного відтворення є однією з найбільш нагальних і гострих у сучасній Україні. Перманентне скорочення чисельності населення в усіх регіонах країни зумовлене довготривалою демографічною кризою, головними індикаторами якої є низькі показники народжуваності та старіння населення. Аналіз причин та ймовірних наслідків цих процесів має охоплювати кілька десятиліть, оскільки різкі зміни демографічних структур неминуче відображаються на наступних поколіннях.

Упродовж ХХ ст. Україна пройшла через низку соціально-демографічних катастроф і криз, що відобразилися не тільки в кількісному вимірі (значному скороченні чисельності населення внаслідок смертності та еміграції), а і в якісному – суттєвій деформації статеві-вікової структури населення, природному та механічному русі, трансформації соціально-економічних параметрів населення, його національної та мовної структур. Аналіз трансформації цих структур дає змогу виявити масштаби впливу демографічних катастроф та їхні довготермінові наслідки. Інтегральним вимірником стану демографічної сфери країни та її регіонів є демографічна стійкість, що відображає здатність і можливість країни (регіонів) забезпечувати кількісне та якісне відтворення демографічних структур у конкретних історичних, суспільно-економічних, правових і природних умовах. Ґрунтовне дослідження перебігу демографічних процесів у 1920-1930-х рр. має наукове та практичне значення для розрахунку демографічних утрат унаслідок Голодомору-геноциду 1932-1933 рр.

Для оцінювання перебігу процесів демографічного відтворення за даними переписів населення та поточної демографічної статистики використано низку демографічних методів, зокрема метод повздовжнього аналізу – для визначення зміни чисельності певних вікових когорт населення за результатами переписів, метод поперечного аналізу – для оцінювання змін народжуваності та смертності населення в 1920-1930-х рр. і, відповідно, формування показника чисельності населення УСРР у вказаний період.

Аналіз останніх досліджень. Демографічний розвиток УСРР 1920-1930 рр. був і залишається предметом глибоких наукових досліджень вчених з різних галузей знання – демографії, історії, економіки, соціології, криміналістики. Це зумовлено, з одного боку, складністю дослідження демографічних процесів у цей період, їхньою зумовленістю конкретними історико-політичними та соціально-економічними обставинами, нестачею та недостовірністю наявних демографічних даних для ретроспективного аналізу, а з іншого – великим значенням наслідків однієї з найбільших демографічних катастроф України у ХХ ст., злочину радянської влади – Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. – для формування кількісних та якісних характеристик населення України у ХХ ст. загалом.

Аналіз процесів демографічного відтворення був започаткований ще в 1920-х рр. українськими демографами та статистиками – А. Хоменком [1; 2], Ю. Корчаком-Чепурківським [3], М. Птухою [4], В. Кубійовичем [5]. Вчені за даними переписів 1897 та 1926 рр. детально дослідили характеристики населення УСРР, смертність, народжуваність, міграційні складові формування чисельності населення тощо. Важливими є здійснені ними прогнози чисельності населення на 1930-і рр., зроблені на основі тенденцій його природного та механічного руху. За допомогою цих прогнозів можна обчислити потенційні втрати населення за конкретні періоди внаслідок демографічної катастрофи Голодомору-геноциду, що й зроблено сучасними істориками В. Марочком [6] та В. Сергійчуком [7]. Ці вчені досліджують демографічні процеси в їхньому тісному взаємозв'язку з конкретними історико-політичними та соціально-економічними умовами, критично оцінюючи наявну статистико-демографічну інформацію цього періоду.

Окрім вказаних істориків, результати сучасних досліджень у царині історичної демографії України 1920-1930 рр., зокрема проблеми демографічного відтворення, формування чисельності населення УСРР та його втрат унаслідок демографічної катастрофи 1932-1933 рр., викладено у працях С. Кульчицького [8], О. Рудницького [9], С. Пирожкова [10; 11], Н. Левчук, О. Воловини, В. Шевчука [12], О. Гладуна [13], С. Маркової [14] та ін.

Дослідження зарубіжних науковців (до них належать Р. Конквест [15], С. Максудов [16], Є. Андреев, Л. Дарський, Т. Харькова [17], В. Жирумська [18], В. Кондрашин [19], Ф. Месле і Ж. Валлен [20] та інші) опираються здебільшого на зведені загальнодоступні дані всесоюзних переписів, що суттєво впливає на якість отриманих результатів.

У наведених працях незначною мірою застосовано метод повздовжнього аналізу, зокрема не досліджено зміну чисельності вікових когорт за результатами переписів населення. Крім цього, недостатньо оцінено вплив демографічної катастрофи 1932-1933 рр. на демографічну стійкість України.

Мета статті – проаналізувати трансформацію головних параметрів відтворення населення УСРР в 1920-1930 рр. з точки зору демографічної стійкості в конкретних суспільно-історичних умовах.

Основні результати дослідження. Перша половина ХХ століття увійшла в демографічну історію України як доба демографічних катастроф і криз, що відбувалися на фоні військово-політичних, соціально-економічних, етнокультурних потрясінь, які докорінно змінили всі сфери людського життя. Перша світова війна, радянсько-українські війни та анексія більшої частини сучасної України радянською Росією, штучний масовий голод 1921-1922 рр., насильницька колективізація та Голодомор-геноцид 1932-1933 рр., доба Великого терору 1937-1938 рр., Друга світова війна, штучний масовий голод 1946-1947 рр. – кожна з цих історичних подій позначена численними втратами населення і деформацією демографічних структур України.

Однією з найбільш масштабних демографічних катастроф був Голодомор 1932-1933 рр. в УСРР, який за своїми ознаками є класичним прикладом злочину геноциду й визнаним таким у Законі України «Про Голодомор 1932-1933 років

в Україні» [21]. Дослідження демографічних втрат унаслідок цього злочину є складною науковою проблемою, що зумовлено насамперед поганою якістю демографічних даних, а часто – їхньою відсутністю та недостовірністю. Ретельна перевірка та оцінювання якості доступної демографічної статистики, її верифікація з даними поточних обліків населення, ґрунтовне опрацювання архівних джерел на різних адміністративних рівнях дають змогу якомога достовірніше відтворити перебіг демографічних процесів у цей складний історичний період.

Головними джерелами для визначення особливостей демографічного відтворення в 1920-1930 рр. є дані переписів населення 1897, 1926, 1937 та 1939 рр., матеріали демографічної статистики (1924-1929 рр.), архівні джерела, що містять демографічні дані за досліджуваний період. На цій джерельній базі досліджено головні параметри демографічної стійкості УСРР: чисельність населення, статевовікову структуру, природний і механічний рух населення.

Згідно з переписом, проведеним у січні 1897 р., на території українських губерній, з яких у 1919 р. було утворено УСРР, проживало 21 013 723 особи, з яких 87,2% (18,3 млн) – сільське, 12,8% (2,7 млн) – міське населення. Статевовікова структура відповідала прогресивному типу відтворення населення – значне переважання частки дітей над часткою осіб у похилому віці (рис. 1).

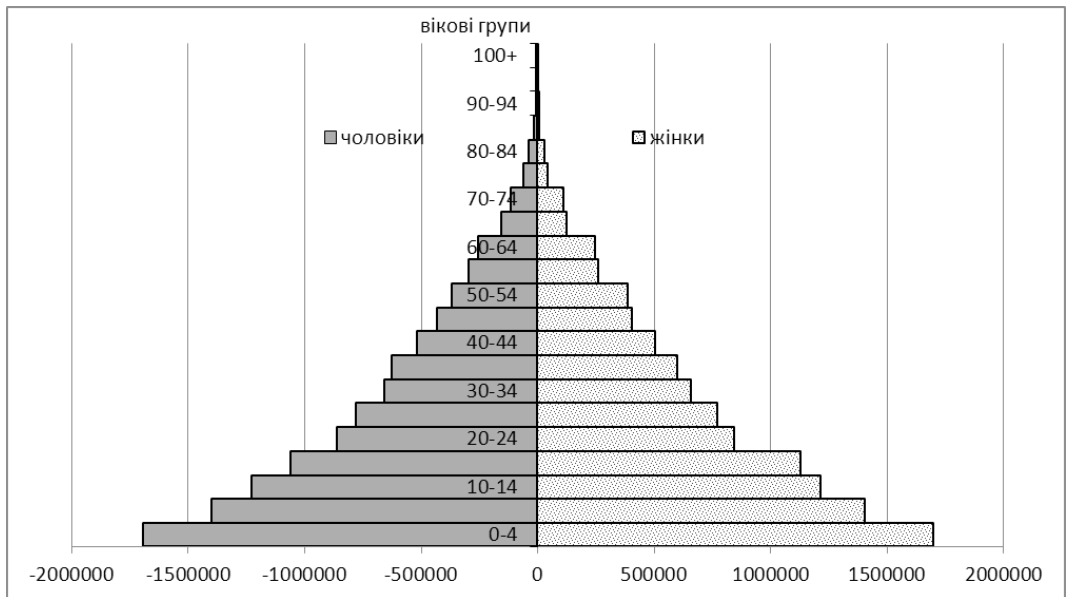

Рис. 1. Статевовікова структура населення українських губерній, з яких 1919 р. утворено УСРР, за переписом 1897 р., осіб

Джерело: побудовано авторами за [22].

У СРСР перший¹ Всесоюзний перепис було проведено 17.12.1926 р. Згідно з його результатами [23], чисельність населення УСРР зросла до 29 018 187 осіб (у середньому щорічний приріст чисельності населення з 1897 р. становив 535 тис. осіб). Попри загальноприйнятю задовільну якісну оцінку результатів, для їхнього подальшого використання потрібно здійснити певні корегування. Точасні демографи передусім вказували на певний недооблік народжуваності дітей і пропонували відповідні коефіцієнти для вікових груп 0-3 років. Зокрема, нами використано коефіцієнти, запропоновані Ю. Корчак-Чепурківським, який оцінив чисельність незареєстрованих переписом 1926 р. дітей у 0,8% чисельності всього населення (242,8 тис. осіб) [3, с. 91].

¹ Переписи 1920 і 1923 років стосувалися лише міського населення.

Крім того, помітне збільшення населення у вікових категоріях, кратних п'яти, особливо у старших п'ятнадцяти років, що зумовлено заокругленням віку людини безпосередньо під час заповнення переписних листів. Тому для аналізу процесів демографічного відтворення нами проведено перерозподіл населення за віковими групами. Це зроблено за допомогою методу В-сплайн-корегування (метод найменших квадратів), що був запропонований у 1994 р. [24].

Отже, скореговані на недооблік дітей і згладжені за віком дані перепису 1926 р. можуть слугувати опорними даними для подальших розрахунків показників природного руху населення та його статеві-вікової структури в доголодоморний період.

Загалом статеві-вікова структура населення в 1926 р. також відповідає прогресивному типу, окрім зниження чисельності дітей у віці до 11 років включно (рис. 2).

За різними демографічно-статистичними дослідженнями зменшення частки дітей у віці до 11 років зумовлено кризою відтворення населення 1914-1923 рр. (період Першої світової війни, радянсько-українських воєн, масового штучного голоду 1921-1922 рр.). Намагання обґрунтувати різкий спад народжуваності в 1914-1922 рр. малою кількістю народжених у 1890-1891 рр. (відповідно,

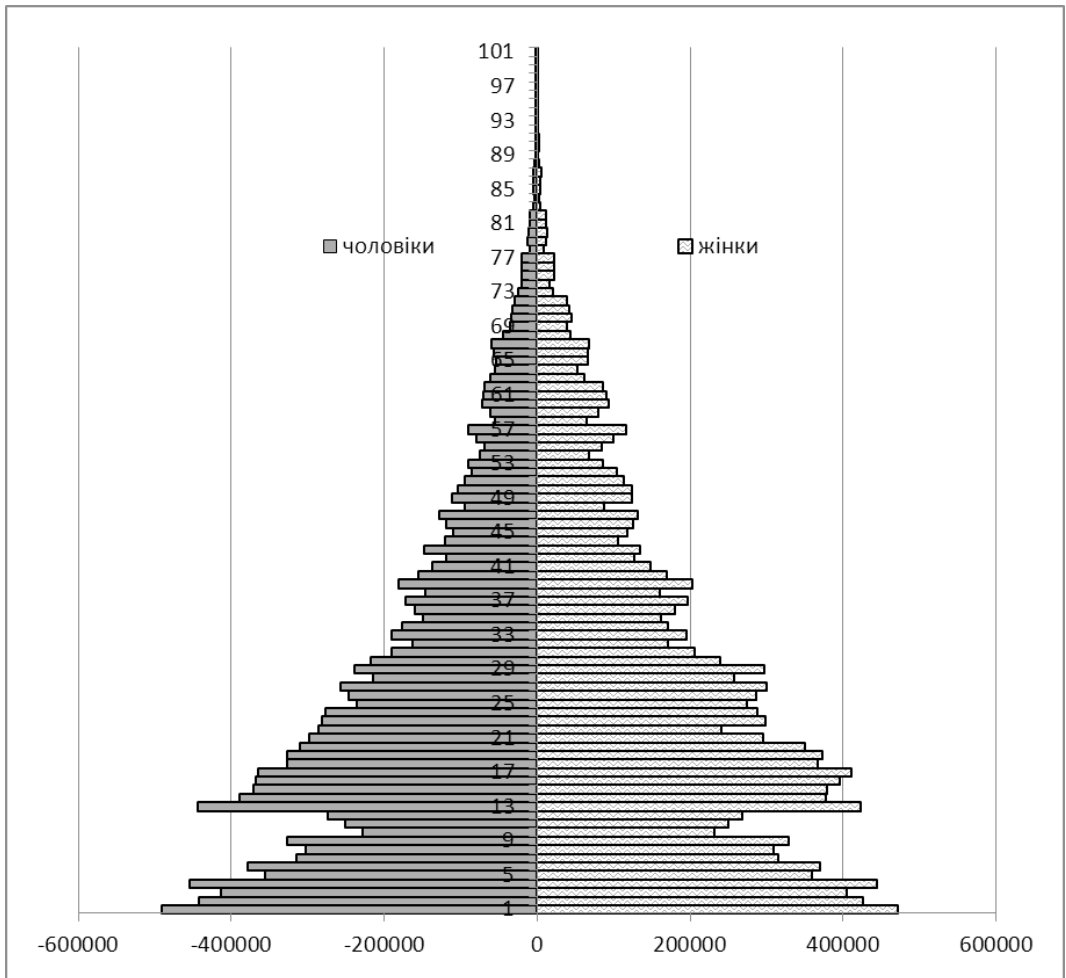

Рис. 2. Статеві-вікова структура населення УСРР за даними перепису 1926 р., осіб
Джерело: побудовано авторами за [23].

потенційних батьків у 1910-1920 рр.) не знаходить свого підтвердження з огляду на статево-вікову піраміду 1897 р., що відповідає класичному розширеному типу відтворення населення. Тобто спад народжуваності та різке зменшення дорослого чоловічого населення є наслідками лише вказаних вище деструктивних для демографічного відтворення процесів та явищ 1910-1920 рр.

Окрім стрімкого падіння народжуваності, на статево-віковій піраміді населення 1926 р. помітний суттєвий статевий дисбаланс у дорослих вікових категоріях порівняно з пірамідою 1897 р., що є наслідком загибелі чоловічого населення внаслідок воєнних дій.

За результатами переписів 1897 та 1926 рр. розраховано коефіцієнти зміни чисельності осіб одного року народження впродовж 1897-1926 рр. (табл. 1). Суть наведених коефіцієнтів пояснює зміну чисельності осіб, народжених у певний період. Наприклад, народженим у 1888-1892 рр. на час перепису 1897 р., без незначних відхилень, було 5-9 років, у грудні 1926 р. їм було 34-39 років. Дані про статево-віковий розподіл населення в 1897 р. (та 1939 р.) доступні за п'ятирічними когортами, а в 1926 р. – річними. У табл. 1 цей розподіл наводимо разом із зазначенням віку осіб у кожному з досліджуваних періодів. До розрахунків беремо скореговану чисельність населення за переписом 1926 р. – виправлення заокруглення до п'ятикратного віку, а також поправочні дані щодо осіб з невідомим віком.

Таблиця 1
Порівняння чисельності когорт населення України згідно з переписами 1897 і 1926 рр.

Січень 1897 р.			Грудень 1926 р.			Коефіцієнти зміни чисельності когорти 1897-1926 рр.			
Вік, рр.	Чисельність населення, осіб		Вік, рр.	Чисельність населення, осіб		Чоловіки		Жінки	
	Чоловіки	Жінки		Чоловіки	Жінки	Заг.	Сер. – річ.	Заг.	Сер. – річ.
0-4	1693593	1697021	30-34	861594	899776	0,509	0,978	0,530	0,979
5-10	1398303	1404852	35-39	638029	730392	0,456	0,974	0,520	0,978
11-14	1225081	1216851	40-44	487948	507363	0,398	0,970	0,417	0,971
15-19	1058531	1128121	45-49	436539	475549	0,412	0,971	0,422	0,972
20-24	862175	844374	50-54	329188	366608	0,382	0,968	0,434	0,973
25-29	778914	771475	55-59	287506	366281	0,369	0,967	0,475	0,975
30-34	654672	659993	60-64	256222	291104	0,391	0,969	0,441	0,973
35-39	626192	601514	65-69	192413	211518	0,307	0,961	0,352	0,966
40-44	518418	505993	70-74	105979	115675	0,204	0,948	0,229	0,952
45-49	430002	405868	75-79	62644	66076	0,146	0,938	0,163	0,941
50-54	367005	385960	80-84	31123	36572	0,085	0,921	0,095	0,924
55-59	295557	259300	85-89	17159	17684	0,058	0,909	0,068	0,914
60-64	253198	245982	90-94	5543	6483	0,022	0,880	0,026	0,886
65-69	156240	126866	95-99	2857	2946	0,018	0,875	0,023	0,882

Джерело: розраховано авторами за [22; 23].

Такі показники вказують на здатність виживання певних когорт населення впродовж міжпереписного періоду, водночас зміна чисельності осіб, народжених в одному році, може бути зумовлена одним з двох чинників – смертністю або міграцією. Загальні коефіцієнти закономірно зменшуються від молодших вікових груп (не включаючи групи осіб від 0 до 4 років) до старших. Загалом нижчі коефіцієнти чоловічого населення пояснюються вищим рівнем смертності чоловіків, зокрема у працездатному віці, та більшими їхніми втратами в період

бойових дій. Відповідно, в усіх вікових групах коефіцієнти зміни чисельності вікових когорт жінок є більшими.

У січні 1937 р. було проведено ще один перепис населення, якість якого одразу після його проведення офіційно була визнана вкрай незадовільною, а його результати не були оброблені та в радянській час не висвітлювались. Опрацювання його результатів було здійснено на базі збережених в архіві попередніх результатів та опубліковано наприкінці 1980-х рр. Загальна чисельність населення УСРР за результатами цього перепису становила 28 387 609 осіб [25]. Порівняно з даними перепису 1926 р. чисельність населення зменшилася на 630,6 тис. осіб і становила 98,1% населення 1926 р. Дані про статеві-віковий розподіл населення представлено тільки на рівні СРСР, що унеможливило сьогодні аналіз зміни статеві-вікових когорт населення УСРР.

Наступний перепис населення, що апріорі мав принести задовільні для керівництва СРСР результати, відбувся в січні 1939 р. Його результати також не були повністю опрацьовані і видані. Згідно з ними, чисельність населення УСРР станом на січень 1939 р. становила 30 946,2 тис. осіб, що було на 1928 тис. більше, ніж у 1926 р., та на 2 558,6 тис. осіб більше, ніж у 1937 р. Однак аналіз цього перепису вказує на фальсифікації та маніпуляції даними. Зокрема, згідно з архівними даними Російського державного архіву економіки (РДАЕ), чисельність населення УСРР становила 29 269 тис. ос. [26, арк. 30], тоді як офіційно прийнятою була чисельність 30 946 тис. ос. [27, с. 8]. Крім цього, потрібно враховувати вплив Великого терору (1937-1938 рр.). З огляду на це, матеріали перепису 1939 р. більшістю сучасних дослідників не вважаються достовірними та придатними для розрахунків демографічних змін у 1920-1930 рр.

Оскільки іншої зведеної демографічної інформації про статеві-вікову структуру населення УСРР цього періоду немає, нами проаналізовано зміну когорт населення в міжпереписний період (1926-1939 рр.) (табл. 2). Довідково в таблиці подано вік аналізованих когорт населення станом на січень 1933 р.

Таблиця 2

Порівняння чисельності когорт населення України згідно з переписами 1926 і 1939 рр.

Грудень 1926 р.		Січень 1933 р.		Січень 1939 р.		Коефіцієнти зміни чисельності когорти, 1926-1939 рр.				
Вік, рр.	Чисельність населення, осіб		Вік, рр.	Вік, рр.	Чисельність населення, осіб		Чоловіки		Жінки	
	Чоловіки	Жінки			Чоловіки	Жінки	Заг.	Сер. –річ	Заг.	Сер. –річ
03-07	1798057	1795269	09-13	15-19	1462808	1550579	0,814	0,983	0,864	0,988
08-12	1521797	1503722	14-18	20-24	1343715	1353721	0,883	0,990	0,900	0,991
13-17	1815617	1932642	19-23	25-29	1566340	1720936	0,863	0,988	0,890	0,990
18-22	1503212	1560920	24-28	30-34	1320469	1358858	0,878	0,989	0,871	0,989
23-27	1229397	1407052	29-33	35-39	1052155	1227872	0,856	0,987	0,873	0,989
28-32	999848	1112218	34-38	40-44	793904	897241	0,794	0,981	0,807	0,982
33-37	802601	874320	39-43	45-49	615722	737892	0,767	0,978	0,844	0,986
38-42	736823	785404	44-48	50-54	479496	584849	0,651	0,965	0,745	0,976
43-47	570303	571090	49-53	55-59	353373	563214	0,620	0,961	0,986	0,999
48-52	483017	553577	54-58	60-64	274387	409790	0,568	0,954	0,740	0,975
53-57	292740	346595	59-63	65-69	189212	323249	0,625	0,962	0,910	0,992
58-62	276595	336800	64-68	70-74	107629	182812	0,412	0,929	0,580	0,956
63-67	223236	239051	69-73	75-79	59083	108934	0,255	0,892	0,454	0,936
68-72	130821	152807	74-78	80-84	26853	60861	0,148	0,853	0,281	0,900

Джерело: розраховано авторами за [23; 27].

Проведений повздовжній аналіз указав на важливі зміни чисельності вікових структур. Передусім відзначаємо низькі коефіцієнти для вікової категорії 3-7 рр.

у 1926 р. (9-13 рр. у 1933 р.) – 0,817 для хлопців та 0,864 для дівчат. Так само нижчими порівняно із сусідніми когортами є коефіцієнти для вікової групи 13-17 рр. (19-23 рр. у 1933 р.) – 0,863 та 0,890 відповідно. Це підтверджує тезу про те, що в період Голодомору (1932-1933 рр.) з-поміж найбільш вразливих категорій населення були діти та молодь, в якій період активного формування організму збігається з початком інтенсивної трудової діяльності.

Аналіз наступних вікових когорт свідчить про деякі невідповідності між розрахованими коефіцієнтами. Зокрема, їхні значення для чоловічих вікових категорій суттєво відрізняються від значень для жіночих вікових категорій. Розраховані коефіцієнти зміни когорт для чоловічого населення демонструють зниження їхніх значень із віком, що не характерно у відповідних значеннях для жінок.

Найбільший подив викликають розраховані коефіцієнти для деяких жіночих вікових груп у діапазоні 33-57 рр. (39-63 рр. у 1933 р.). Незважаючи на демографічну катастрофу 1932-1933 рр. та враховуючи природну смертність, чисельність цих вікових категорій зменшилась незначною мірою. А при детальнішому розгляді значень коефіцієнтів для однорічних когорт жінок у віці 23, 33, 38, 43 роки (у 1926 р.) взагалі зросла. Тобто перепис 1926 р. зафіксував у цьому віці жінок менше, аніж їх було через 12 років. Також фіксується зростання чисельності когорти чоловіків, яким у грудні 1926 року виповнилося 23 роки (35 р. у січні 1939 р.).

Звичайно, зміну чисельності населення формує не тільки природний приріст, а й механічний. Однак важко припустити, що в аналізованому періоді (1926-1939 рр.) сальдо зовнішньої (стосовно УСРР) міграції було настільки великим, що майже повністю «перекрило» і природний рівень смертності в 1927-1931 рр., і депортації «розкуркуленого» населення, і втрати внаслідок Голодомору-геноциду, і смертність у 1934-1936 рр., і підвищену смертність у добу Великого терору. До того ж це мало би стосуватися тільки цих чітко визначених вікових груп і жінок.

Отже, розраховані коефіцієнти своєю неправдоподібністю ставлять під сумнів не тільки часткові результати перепису населення 1939 р. в окремих статеві-вікових групах, а й увесь перепис. Перспективним є аналогічне застосування методу повздовжнього аналізу до результатів переписів 1926 та 1939 рр. на нижчих адміністративних рівнях, зокрема на районному.

На основі даних 1897-1929 рр. побудовано прогноз чисельності населення у 1930-1939 рр. за умови відсутності Голодомору, ураховуючи зміни показників смертності (повікові ймовірності дожиття розраховані Ю. Корчак-Чепурківським [3] за даними статистики віку та статі померлих). Здійснено прогноз народжуваності на базі як статистичних даних інших країн для обчислення показників плідності (які використовувались у різних дослідженнях демографічних змін України в 1930-х рр.), так і даних медичної статистики в Україні про вік матері при народженні дитини, які раніше не використовувались.

Розраховані коефіцієнти народжуваності, а також результати демографічних досліджень 1920-х рр. свідчать, що показники плідності в Україні ще до 1932 р. демонстрували спадну тенденцію. З одного боку, це може вказувати на те, що УСРР саме в період 1926-1930 рр. вступила в демографічний перехід, який характеризується змінами народжуваності і смертності населення, відповідною трансформацією статево-вікової структури населення. Отже, на 1932-1933 рр. мав би припадати перший-другий етап демографічного переходу, що (за умови відсутності різкого збільшення смертності внаслідок голоду) характеризувався б поступовим збільшенням тривалості життя, зменшенням смертності та зниженням інтенсивності природного приросту населення. Однак на початок 1930-х рр. значно погіршилися історико-політичні та соціально-економічні умови, що безпосередньо впливають на процеси демографічного відтворення – активна насильницька

колективізація, «розкуркулення» та депортації, масові селянські виступи, включно зі збройними, масові арешти, що однозначно негативно вплинули на смертність та опосередковано – на народжуваність в українських селах. Імовірно, таке своєрідне «накладання» в часі потенційного початку демографічного переходу та початку штучно викликаної демографічної кризи, що переросла в демографічну катастрофу 1932-1933 рр., і зумовило перебіг демографічних процесів на початку 1930-х рр.

На основі результатів перепису 1926 р., даних народжуваності і смертності розраховано базову чисельність дітей, які мали би бути народжені за відсутності демографічної катастрофи. Оцінено попередню чисельність непрямих втрат Голодомору 1932-1933 рр. (не враховуючи механічний рух населення). Народжуваність у 1932 р. була дещо нижчою, ніж у 1928-1931 рр., водночас основні демографічні втрати дітей у цьому році – прямі, тобто спричинені кримінальним збільшенням дитячої смертності. Непрямі демографічні втрати населення внаслідок Голодомору-геноциду зростають з 1933 р. та досягають максимуму в 1950-1960-х рр., коли ненароджені та померлі внаслідок голоду діти мали перебувати в найактивнішому дітородному періоді свого життя.

Загальні тенденції приросту населення УСРР в 1924-1929 рр. – збільшення чисельності населення з одночасним уповільненням темпу приросту. Демографічний потенціал сільської місцевості був значно вищим від потенціалу міст, проте темпи зміни чисельності населення міст значно перевищували відповідні

Таблиця 3

Коефіцієнти приросту населення УСРР впродовж 1924-1929 рр., ‰

	Приріст	1924 р.	1925 р.	1926 р.	1927 р.	1928 р.	1929 р.
Все населення	загальний	...	23,7	23,5	23,0	21,6	20,1
	природний	24,5	23,5	24,0	22,5	21,4	17,7
	міграційний	...	0,2	-0,5	0,5	0,2	2,4
Міське	загальний	...	60,3	55,3	54,0	56,8	51,6
	природний	20,0	19,3	17,8	16,2	13,4	11,2
	міграційний	...	41,0	37,5	37,8	43,4	40,4
Сільське	загальний	...	16,0	16,5	15,9	13,2	12,2
	природний	25,4	24,4	25,4	24	23,4	19,3
	міграційний	...	-8,4	-8,9	-8,1	-10,2	-7,1

Джерело: розраховано за даними [28].

показники в сільській місцевості, інколи навіть у кілька разів (рис. 2, табл. 3). Іншими словами, відбувалося стійке зростання чисельності міського населення завдяки міграційному приросту із сільської місцевості та територіальному розростанню самих міст шляхом приєднання навколишніх сіл до відповідних міських рад.

Як показано в табл. 3, формування чисельності населення УСРР впродовж 1924-1929 рр. відбувалося головню завдяки природному руху населення.

Природний приріст традиційно вищий у сільського населення. Характерним у цьому періоді є поступове, однак постійне зниження природного приросту та збільшення чисельності міського населення. Загалом зростання чисельності міського населення за аналізований період на 68-78% формувалося завдяки міграції². У той само час, незважаючи на постійний відтік сільського населення до міст, природний приріст у сільській місцевості залишався на рівні 23,4-25,4‰ і лише в 1929 р. суттєво зменшився – до 19,3‰.

² Приєднання сільських територій чи розростання міст завдяки прилеглим територіям також відображається в міграційному прирості через зміну статусу (сільського на міське).

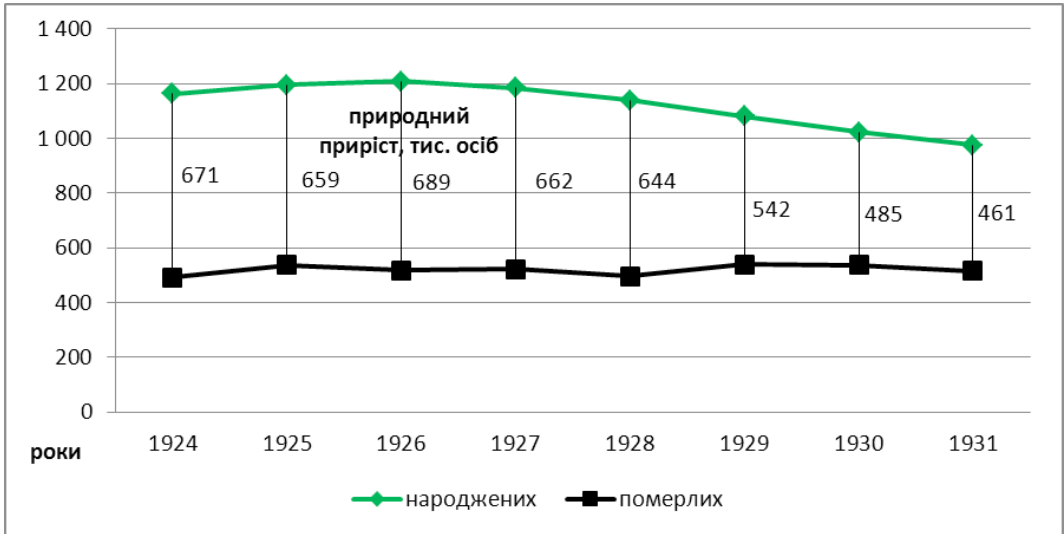

Рис. 3. Природний рух населення УСРР в 1924-1931 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано авторами за [28; 29, арк. 45].

Значна відмінність показників демографічного відтворення спостерігалася в містах, а показники народжуваності та смертності в міських поселеннях постійно були нижчими, ніж у сільських.

Отже, у період 1924-1928 рр. щорічний природний приріст населення УСРР коливався в межах 644-689 тис. осіб (рис. 3). Починаючи з 1929 р. відбувається поступове його зменшення – посилилася тенденція до зменшення народжуваності та зросла смертність.

Динаміку зростання чисельності населення УСРР в 1924-1929 рр. показано на рис. 4. Зауважимо, що дані чисельності населення базувалися на розрахунках

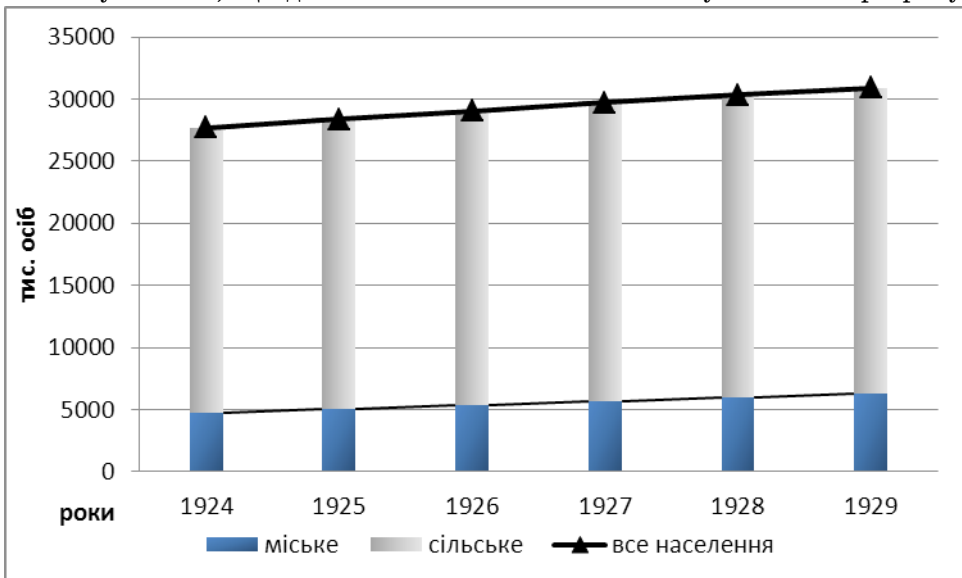

Рис. 4. Чисельність населення України в 1924-1929 р. (станом на 31.12)

Джерело: побудовано авторами за даними [28].

сектору народногосподарського обліку Центрального статистичного управління (ЦСУ) УСРР, здійснених на підставі розробок відповідних актів запису цивільного стану.

Коефіцієнт смертності впродовж 1924-1928 рр. в УСРР коливався в межах 16,5-19,2‰. Оскільки цей період характеризувався відносною соціально-політичною стабільністю (активна фаза колективізації, депортації та масові селянські виступи почалися після 1928 р.), можемо припустити, що для цього періоду це природний рівень смертності в УСРР. Відносно стабільним також був рівень смертності немовлят віком до одного року – упродовж 1924-1928 рр. в УСРР він коливався в межах 14‰. Детальний аналіз показників смертності досліджено на основі даних про вік померлих у 1926 р. та перепису населення 1926 р. Відповідно, методами ретроспективного аналізу було відтворено статеві-віковий розподіл населення УСРР в 1929 р. Розподіл померлих за віком у 1929 р. дав змогу розрахувати повікові коефіцієнти смертності, що в подальшому можуть бути використані для моделювання демографічних процесів в УСРР.

Аналіз розрахованих повікових коефіцієнтів смертності засвідчив, що ймовірність померти в 1926 р. та в 1929 р. залишалась загалом сталою, а отже, середній вік населення впродовж 1926-1929 рр. не збільшувався. Незначною мірою відрізняються лише показники середнього віку чоловіків у міських і сільських поселеннях, а також ймовірність смертності сільських жінок у віці 15-18 рр. Тривалість життя чоловіків у місті вища здебільшого через дещо нижчі показники ймовірності настання смерті у віці 45-82 рр. Різниця смертності жіночого населення в містах і селах УСРР пов'язана із значно вищою смертністю сільських жінок під час і після пологів.

Активна фаза колективізації, що почалася 1929 р., опір українського селянства 1930-1931 рр. суттєво вплинули на перебіг демографічних процесів. Насильницькі дії влади є причиною як прямих демографічних утрат («розкуркулення» та депортації, масові арешти), так і непрямих (зменшення народжуваності через скорочення населення в дітородному віці). Тому можна припустити, що погіршення процесів демографічного відтворення в 1929-1931 р. є наслідком посилення репресивної політики радянської влади.

Детальніший аналіз структури населення УСРР за результатами перепису 1926 р. та даними демографічної статистики 1924-1929 рр. виявив певні особливості народжуваності в 1920-1930 рр. Найвища частка народжень (92%) у 1924-1929 рр. припадала на жінок віком від 19 до 39 років. Відповідно до статево-вікової структури населення за переписом 1926 р., було певне зниження частки жінок віком 20-22 рр., що вплинуло на деяке зменшення народжень після 1927 р. Однак у подальші роки (1930-1933) народжуваність мала б дещо зростати, що зумовлювалося би збільшенням чисельності жінок дітородного віку. У більш віддаленій перспективі значне зниження народжуваності в 1914-1923 рр., спричинене згадуваними вище подіями та явищами, мало б починати впливати на народжуваність в Україні лише в 1935-1937 рр. і тривати до 1950-х.

На основі даних перепису 1926 р. та розрахованих коефіцієнтів смертності в 1927-1929 рр. здійснено ретроспективний розрахунок чисельності жіночого населення в УСРР в 1927-1937 рр. за умови незначної зміни характеристик смертності та відсутності демографічної катастрофи. На підставі цих розрахунків обчислено чисельність потенційно народжених за умови сталого демографічного розвитку (рис. 5). Згідно з розрахунками, різниця між потенційною та фактичною народжуваністю для 1930-1931 та 1937-1938 рр. становила 310-430 тис. осіб щорічно, а для 1932-1936 рр. – від 630 тис. осіб до 1 млн (1933 р.). Це непрямі демографічні втрати внаслідок репресивної політики держави: насильницької

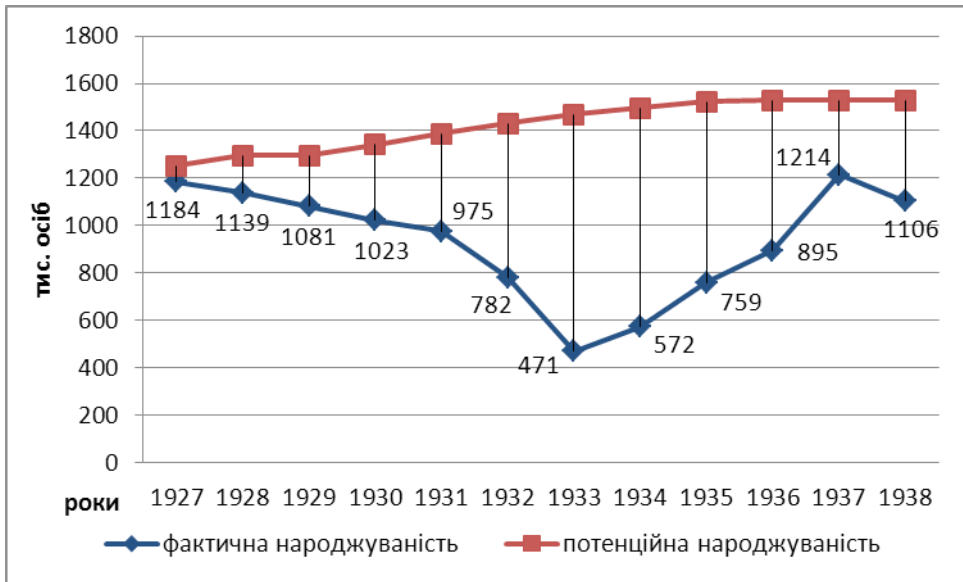

Рис. 5. Ретроспективний прогноз динаміки народжуваності в Україні в 1927-1938 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі даних [23; 28; 29, арк. 45, 30, 32] і власних розрахунків.

колективізації, «розкуркулення» та депортацій, Голодомору-геноциду 1932-1933 рр.

Доступні на рівні УСРР дані про смертність у 1930-і рр. в сучасній історичній науці оцінюються як неповні та недостовірні. Щоб приховати мільйонні втрати внаслідок Голодомору-геноциду на початку 1933 р., влада заборонила реєстрацію померлих, а згодом знищила багато архівних документів та інших доказів вчиненого злочину [31, с. 13-18]. Тому розрахунки природного приросту та загальної чисельності населення в 1932-1937 рр. без належної корекції вхідних даних є недоцільними. Перспективним джерелом демографічної інформації можуть бути архівні дані про природний рух населення на нижчих адміністративно-територіальних рівнях, поточні статистичні обліки населення, що проводилися Народним комісаріатом фінансів УСРР, записи актів цивільного стану про народження і смерть тощо.

Висновки. Унаслідок Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. відбулось значне скорочення чисельності населення, суттєво деформувались основні параметри демографічної стійкості країни: статеві-вікова структура населення, процеси демографічного відтворення, соціально-економічна, національна та мовна структури.

У 1897 р. статеві-вікова структура населення українських губерній, з яких у 1919 р. було утворено УСРР, відповідала прогресивному типу відтворення населення, для якого характерне значне переважання частки дітей над часткою осіб у похилому віці. Про подібну структуру свідчить аналіз результатів перепису 1926 р., винятком є когорти дітей у віці до 11 років включно, що зумовлено кризою відтворення населення 1914-1923 рр., і дисбаланс між статями в дорослих вікових категоріях, що є наслідком загибелі чоловічого населення внаслідок воєнних дій.

Для аналізу зміни чисельності населення методом повздовжнього аналізу було визначено коефіцієнти дожиття для вікових категорій населення в міжпереписні періоди. Аналіз даних переписів 1926 і 1939 рр. виявив суттєві невідповідності в коефіцієнті дожиття для окремих жіночих вікових груп у діапазоні 33-57 рр.

Незважаючи на демографічну катастрофу 1932-1933 рр. та враховуючи природну смертність у до- та післяголодоморні роки, чисельність цих вікових категорій зменшилась дуже незначною мірою, а для певних однорічних когорт жінок навіть зросла. Вважаємо, що міграція у цей міжпереписний період не могла спричинити такого зростання чисельності жінок у цих категоріях, і розраховані коефіцієнти лише підтверджують сумнівність якості перепису населення 1939 р.

У 1924-1929 рр. чисельність населення УСРР зростала, однак темпи приросту уповільнювалися. Демографічний потенціал сільської місцевості був значно вищим від потенціалу міст, проте темпи зростання чисельності населення міст завдяки міграції із сіл значно перевищували відповідні показники в сільській місцевості.

Проаналізовані показники плідності в УСРР в 1920-1930 рр., які 1926 р. демонстрували спадну тенденцію. Виявлено, що на 1932-1933 рр. мав би припадати перший етап демографічного переходу, що характеризувався би поступовим збільшенням тривалості життя, зменшенням смертності, зниженням інтенсивності природного приросту населення. Однак на початок 1930-х рр. значно погіршилися історико-політичні та соціально-економічні умови, що детермінували перебіг процесів демографічного відтворення. Відновлення в 1937-1938 рр. високого рівня народжуваності вказує на незавершеність першого етапу демографічного переходу.

Методами ретроспективного аналізу було відтворено статеві-віковий розподіл населення УСРР у 1929 р. та розраховано повікові коефіцієнти смертності. Розрахунок чисельності жінок у найбільш активному дитородному віці та аналіз народжуваності в 1924-1929 рр. засвідчив, що в подальші 1930-1933 рр. народжуваність мала б дещо зростати. Обчислено чисельність потенційно народжених (непрямі втрати в 1930-1936 рр.) за умови сталого демографічного розвитку – щорічно 310-430 тис. осіб для 1930-1931 та 1937-1938 рр., від 630 тис. осіб до 1 млн осіб для 1932-1936 рр. Такий значний обсяг непрямих втрат суттєво знизив демографічну стійкість передусім українського села.

Неповнота та недостовірність демографічних даних після 1932 р. поки що не дає змоги повністю реконструювати перебіг процесів демографічного відтворення в УСРР в 1930-х рр. Перспективним джерелом демографічної інформації можуть бути архівні дані про природний рух населення на нижчих адміністративно-територіальних рівнях, поточні статистичні обліки населення, записи актів цивільного стану про народження і смерть тощо.

Список використаних джерел

1. Хоменко А. Людність УСРР у перспективному обчисленні. *Профілактична медицина*. 1932. № 11-12. С. 41-52.
2. Хоменко А. *Населення України 1897-1927 рр. Популярна розвідка за попередніми підсумками перепису населення 17.XII.1926 р.* Харків, 1927. 80 с.
3. Корчак-Чепурківський Ю. О. *Таблиці доживання та сподіваного життя лодності УСРР 1925-1926.* Харків, 1929. 250 с.
4. Ptoukha M. La population de l'Ukraine jusqu'en 1960. *Bulletin de L'Institut International de Statistique*. 1931. Т. XXV.
5. Кубійович В. Зміни в стані населення советської України в рр. 1927-1958. *Український збірник*. Мюнхен, 1959. Кн. 16. С. 9-26.
6. Марочко В. І. Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс. *Український історичний журнал*. 2017. № 5. С. 112-132.
7. Сергійчук В. *Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства*. Вишгород, 2018. 432 с.
8. Кульчицький С. В. Трагічна статистика голоду. *Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. Київ, 1990. С. 66-85.
9. Рудницький О. П. Демографічні наслідки голоду 1932-1933 рр. в Українській РСР. *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*. 1990. № 24. С. 22-26.
10. Пирожков С. И. *Трудовой потенциал в демографическом измерении*. Киев, 1992. 180 с.
11. Vallin J., Meslé F., Adamets S., Pyrozhkov S. A new estimate of Ukrainian population losses during the crises of the 1930s and 1940s. *Population Studies*. 2002. Vol. 56(3). Pp. 249-264. DOI: <https://doi.org/10.1080/00324720215934>

12. Rudnytskyi O., Levchuk N., Wolowyna O., Shevchuk P., Kovbasiuk A. Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932-1933. *Canadian Studies in Population*. 2015. Vol. 42(1-2). Pp. 53-80. DOI: <https://doi.org/10.25336/P6FC7G>
13. Гладун О. М. *Нариси з демографічної історії України ХХ століття* / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ. Київ, 2018. 224 с.
14. Маркова С. В. *Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917-1933 рр.)*. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. 544 с.
15. Конквест Р. *Жива скорботи. Радянська колективізація і голодомор*. Київ, 1993. 275 с.
16. Максудов С. Ю. Демографічні втрати населення України в 1930-1938 рр. *Український історичний журнал*. 1991. № 1. С. 121-127.
17. Андреев Е. М., Дарский Л. Е., Харькова Т. Л. *Население Советского Союза: 1922-1991*. Москва: Наука, 1993. 142 с.
18. Жиромская В. Б., Киселев И. Н., Поляков Ю. А. *Полвека под грифом «секретно»: Всесоюзная перепись населения 1937 года*. Москва: Наука, 1996. 152 с.
19. Кондрашин В. В. *Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни*. Москва, 2008. 519 с.
20. *Mortality and causes of death in 20th century Ukraine* / Meslé F. and Vallin J. (eds.). New York: Springer, 2012.
21. Про Голодомор 1932-1933 років в Україні: Закон України від 28.11.2006 р. № 376-V. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>
22. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Распределение населения губерний, уездов, городов Европейской части Российской Империи по однолетним возрастным группам. *Демоскоп Weekly*: сайт. 2021. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_age1_gub_97.php?reg=0
23. *Всесоюзный перепис людности 1926 року. Том XI: Українська Соціалістична Радянська Республіка. Підсумки по Республіці. Полісся: Національність, Рідна Мова, Вік, Письменність*. Москва, 1929. 210 с.
24. Adamets S., Blum A., Zakharov S. Disparités et variabilité des catastrophes démographiques en URSS. *Dossiers et Recherches*. 1994. № 42.
25. *Всесоюзная перепись населения 1937 года: Общие итоги. Сборник документов и материалов*. Москва: Российск. полит. энцикл., 2007. 320 с.
26. Сравнение предварительных неполных итогов переписи населения 1939 года с итогами переписи 1926 года и переписи 1937 года (табл. № 4). *Российский государственный архив экономики*. Ф. 4372. Оп. 92. Д. 161.1. Л. 1-34.
27. *Численность населения СССР на 17 января 1939 г. по районам, районным центрам, городам, рабочим поселкам и крупным сельским населенным пунктам. По данным Всесоюзной переписи населения 1939 г.* Москва: Госпланиздат, 1941. 266 с.
28. Природний рух людности України в 1924-1929 рр. *Статистика України. Серія 1. Демографія*. Т. 4. Вип. 10. № 213. 1932.
29. Естественное движение населения в УССР за годы 1927-1937. *Российский государственный архив экономики*. Ф. 1562. Оп. 329. Д. 256. Л. 44-45.
30. Естественное движение населения за годы 1937-1938. *Российский государственный архив экономики*. Ф. 1562. Оп. 329. Д. 256. Л. 18-37.
31. Боряк Г. В. «Архівовид» в Україні 1934-1960-х рр. як наслідок Голодомору. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947)*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 20-21 лист. 2013 р.). Київ, 2013. С. 13-18.

References

1. Khomenko, A. (1932). Lyudnist' USRR u perspektivnomu obchyslenni [The population of the USSR in perspective calculation]. *Profilaktychna medytsyna – Preventive medicine*, 11-12, 41-52. [in Ukrainian].
2. Khomenko, A. (1927). Naseleennya Ukrayiny 1897-1927 rr. Populyarna rozvidka za poperednimy pidsumkamy perepysu naseleennya 17.XII. 1926 r. [Population of Ukraine in 1897-1927. Popular intelligence according to the preliminary results of the census in 17.XII.1926]. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Korchak-Chepurkivsky, Yu. O. (1929). Tablytsi dozhyvannya ta spodivanoho zhyttya lyudnosti USRR 1925-1926 [Tables of survival and expected people's life in the USSR in 1925-1926]. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Ptoukha, M. (1931). La population de l'Ukraine jusqu'en 1960 [The population of Ukraine until 1960]. *Bulletin de L'Institut International de Statistique – Bulletin of the International Statistical Institute*, XXV. [in French].
5. Kubyovych, V. (1959). Zminy v stani naseleennya sovyets'koyi Ukrayiny v rr. 1927-1958 [Changes in the state of the population of Soviet Ukraine in 1927-1958]. *Ukrayins'kyi zbirnyk – Ukrainian collection*, 16, 9-26. [in Ukrainian].
6. Marochko, V. I. (2017). Statystyka zhertv Holodomoru: antropohichno-demohrafichnyy dyskurs [Statistics of Holodomor victims: anthropological and demographic discourse]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 112-132 [in Ukrainian].
7. Serhiychuk, V. (2018). *Holodomor 1932-1933 rokiv yak henotsyd ukrainstva [The Holodomor of 1932-1933 as the Genocide of Ukrainianness]*. Vyshhorod. [in Ukrainian].

8. Kulchytskyy, S. V. (1990). Trahichna statystyka holodu [Tragic statistics of hunger]. In *Holod 1932-1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoyu dokumentiv [The famine of 1932-1933 in Ukraine: through the eyes of historians, in the language of documents]* (pp. 66-85). Kyiv. [in Ukrainian].
9. Rudnytskyy, O. P. (1990). Demografichni naslidky holodu 1932-1933 rr. v Ukrainy's'kyi RSR [Demographic consequences of the famine of 1932-1933 in the Ukrainian SSR]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrainy's'koyi RSR – History of the national economy and economic thought of the Ukrainian SSR*, 24, 22-26. [in Ukrainian].
10. Pirozhkov, S. I. (1992). *Trudovoy potentsial v demograficheskoy izmerenii [Labor potential in the demographic dimension]*. Kiev. [in Russian].
11. Vallin, J., Meslé, F., Adamets, S., & Pyrozhkov, S. (2002). A new estimate of Ukrainian population losses during the crises of the 1930s and 1940s. *Population Studies*, 56(3), 249-264. DOI: <https://doi.org/10.1080/00324720215934>
12. Rudnytskyi, O., Levchuk, N., Wolowyna, O., Shevchuk, P., & Kovbasiuk, A. (2015). Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932-1933. *Canadian Studies in Population*, 42(1-2), 53-80. DOI: <https://doi.org/10.25336/P6FC7G>
13. Hladun, O. M. (2018). *Narysy z demografichnoyi istoriyi Ukrainy XX stolittya [Essays on the demographic history of Ukraine in the XX century]*. Kyiv: NAS of Ukraine, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies. [in Ukrainian].
14. Markova, S. V. (2015). *Suspil'ni ta politychni transformatsiyi v ukrayins'komu seli v konteksti formuvannya totalitarnoyi systemy (1917-1933 rr.) [Social and political transformations in the Ukrainian countryside in the context of the formation of the totalitarian system (1917-1933)]*. Kamyanets-Podilskyi. [in Ukrainian].
15. Conquest, R. (1993). *Zhyvya skoroboty. Radyans'ka kolektyvizatsiya i holodomor [The Harvest of Sorrow. Soviet collectivization and the Holodomor]*. Kyiv. [in Ukrainian].
16. Maksudov, S. Yu. (1991). Demografichni vtraty naselennya Ukrainy v 1930-1938 rr. [Demographic losses of the population of Ukraine in 1930-1938]. *Ukrayins'kyi istorichnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 121-127. [in Ukrainian]
17. Andreev, E. M., Darskiy, L. E., & Kharkova, T. L. (1993). *Naseleniye Sovetskogo Soyuza: 1922-1991 [Population of the Soviet Union: 1922-1991]*. Moscow: Science. [in Russian].
18. Zhiromskaya, V. B., Kiselev, I. N., & Polyakov, Yu. A. (1996). *Polveka pod grifom «sekretno»: Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1937 goda [Half a century classified as «secret»: the 1937 All-Union Population Census]*. Moscow: Science. [in Russian].
19. Kondrashin, V. V. (2008). *Golod 1932-1933 godov: tragediya rossiyskoy derevni [The Famine of 1932-1933: The Tragedy of the Russian Village]*. Moscow. [in Russian].
20. Meslé, F., & Vallin, J. (Eds.). (2012). *Mortality and causes of death in 20th century Ukraine*. New York.
21. Pro Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini [On the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine] (2006). Law of Ukraine, adopted on 2006, Nov 28, 376-V. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> [in Ukrainian].
22. Pervaya Vseobshchaya perepis' naseleniya Rossiyskoy imperii 1897 goda. Raspredeleniye naseleniya guberniy, uyezdy, gorodov Yevropeyskoy chasti Rossiyskoy Imperii po odnoletnim vrazhnym gruppam [The first general population census of the Russian Empire in 1897. Distribution of the population of provinces, counties, cities of the European part of the Russian Empire by one-year age groups] (2021). *Demoscope Weekly*: Website. Retrieved from http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_age1_gub_97.php?reg=0 [in Russian].
23. Vsesoyuznyy perepis lyudnosta 1926 roku. Tom XI: Ukrayins'ka Sotsialistychna Radyans'ka Respublika. Pidsumky po Respublitsi. Polissya: Natsional'nist', Ridna Mova, Vik, Pys'mennist' [All-Union census of 1926. Vol. XI: Ukrainian Socialist Soviet Republic. Results for the Republic Polissya: Nationality, Native Language, Age, Literacy] (1929). Moscow. [in Ukrainian].
24. Adamets, S., Blum, A., & Zakharov, S. (1994). Disparités et variabilité des catastrophes démographiques en URSS [Disparities and variability of demographic disasters in the USSR]. *Dossiers et Recherches – Files and Research*, 42. [in French].
25. Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1937 goda: Obshchiye itogi. Sbornik dokumentov i materialov [All-Union Population Census of 1937: General Results. Collection of documents and materials] (2007). Moscow: Russian. [polit.encyclopedia](http://polit.encyclopedia.ru). [in Russian].
26. Sravneniye predvaritel'nykh nepolnykh itogov perepisi naseleniya 1939 goda s itogami perepisi 1926 goda i perepisi 1937 goda (tabl. № 4) [Comparison of preliminary incomplete results of the 1939 census with the results of the 1926 census and the 1937 census (Table 4)]. *Russian State Archives of Economics*, Fund 4372, Inventory 92, File 161.1, Sh. 1-34. [in Russian].
27. *Chislennost' naseleniya SSSR na 17 yanvarya 1939 g. po rayonam, rayonnym tsentram, gorodam, rabochim poselkam i krupnym sel'skim naselennym punktam. Po dannym Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1939 g. [The population of the USSR as of January 17, 1939 by districts, regional centers, cities, workers' settlements and large rural settlements. According to the All-Union Population Census of 1939]* (1941). Moscow: Gosplanizdat. [in Russian].

28. Pryrodnyy rukh lyudnosti Ukrayiny v 1924-1929 rr. [Natural movement of the population of Ukraine in 1924-1929] (1932). *Statystyka Ukrayiny. Seriya 1. Demohrafiya – Statistics of Ukraine. Series 1. Demography*, Vol. 4(10):213. [in Ukrainian].
29. Yestestvennoye dvizheniye naseleniya v USSR za gody 1927-1937 [Natural movement of the population in the Ukrainian SSR for the years 1927-1937]. *Russian State Archives of Economics*, Fund 1562, Inventory 329, File 256, Sh. 44-45. [in Russian].
30. Yestestvennoye dvizheniye naseleniya za gody 1937-1938 [Natural movement of the population for the years 1927-1937]. *Russian State Archives of Economics*, Fund 1562, Inventory 329, File 256, Sh. 18-37. [in Russian].
31. Boryak, H. V. (2013). «Arkhivotsyd» v Ukrayini 1934-1960-kh rr. yak naslidok Holodomoru [«Archivocide» in Ukraine in 1934-1960 as a consequence of the Holodomor]. In *Holod v Ukrayini u pershiy polovyni XX stolitya: prychny ta naslidky (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947) [Famine in Ukraine in the first half of the XX century: causes and consequences (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947)]*: Proceedings of the International Scientific Conference (pp. 12-18). Kyiv. [in Ukrainian].

Teslyuk R. T., Andrusyshyn N. I., Bachynska M. V. The features of the USSR population reproduction in 1920–1930 in the demographic stability parameters.

The 1932–1933 Holodomor genocide caused a significant reduction of the population and distorted the main parameters of the country's demographic stability. To analyze the changes in the population by the longitudinal analysis method, the survival rates are calculated for age groups of the population in the intercensal periods. Calculations based on the data of 1926 and 1939 censuses show substantial inconsistencies in the survival rate for five female age groups within the range of 33-57 years old. Despite the 1932–1933 demographic catastrophe and taking into account the natural mortality before and after the Holodomor, the number of people in these age categories changed slightly and even increased for the 43-47 category. The authors prove that migration in the intercensal period couldn't have caused such growth, and the calculated coefficients confirm the questionable quality of the 1939 census. The paper reveals that the first stage of demographic transition should have been in 1932–1933, yet historical-political and socio-economic conditions of demographic reproduction aggravated considerably in early 1930. The recovery of the high birth rate in 1937–1938 shows that the first stage of demographic transition wasn't finalized. Calculation of the number of women in the most active childbirth age and analysis of birth rate for 1924–1929 shows that in 1930–1933, the birth rate should have increased. The calculated indirect demographic losses account 310,000-430,000 annually for 1930, 1931, 1937, and 1938, and from 630,000 to 1 million for 1932–1936. Such insignificant volume of indirect losses substantially reduced demographic stability, in the first place of Ukrainian village. The incomplete and questionable nature of demographic data after 1932 does not allow complete reconstruction of the demographic reproduction processes in the USSR in the 1930s. Archive data on the natural movement of the population on lower administrative-territorial levels, current statistical recordings, and recordings of the civil status acts on birth and mortality, etc. can be the perspective sources of demographic information.

Keywords: demographic reproduction, 1920–1930, USSR, gender and age structure of the population, 1932–1933 Holodomor genocide, longitudinal analysis method, demographic stability.

Теслюк Роман Тадейович – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, докторант відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: r.teslyuk@gmail.com).

Teslyuk Roman Tadeyovich – PhD (Geog.), Sen.Res., Doctoral Postgraduate of the Department of social and humanitarian development of the region of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Андрусишин Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: andnat@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>).

Andrusyshyn Nataliya Ivanivna – Ph.D. (Econ.), Senior Researcher of the Department of social and humanitarian development of the region of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Бачинська Марія Володимирівна – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: maricka1104@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4589-308X>).

Bachynska Mariya Volodymyrivna – Ph.D. (Econ.), Researcher of the Department of problems of social and humanitarian development of the regions of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Надійшло 16.05.2021 р.